

ПРОБЛЕМА ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ У ЗАРУБІЖНІЙ КРИМІНОЛОГІЇ: ФРАНЦІЯ

A CRIME PROBLEM AMONG CONVICTS IN CUSTODIAL SETTINGS IN FOREIGN CRIMINOLOGY: FRANCE

Богатирьов А.І.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України*

У статті розглянута проблема злочинності серед засуджених у місцях несвободи у зарубіжній кримінології, зокрема у Франції. Доведено, що на сучасному етапі реформування кримінально-виконавчої системи України, використання форм і методів запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи доцільною є апробація новітніх підходів в організації запобіжної діяльності, які, як засвідчує досвід окремих пенітенціарних установ Франції, довели свою ефективність.

Ключові слова: злочинність, засуджені, місця несвободи, зарубіжна кримінологія, Франція.

В статье рассмотрена проблема преступности среди осужденных в местах несвободы в зарубежной криминологии, в частности во Франции. Доказано, что на современном этапе реформирования уголовно-исполнительной системы Украины, использования форм и методов предупреждения преступности среди осужденных в местах несвободы целесообразным является апробация новых подходов в организации предупредительной деятельности, которые, как показывает опыт отдельных пенитенциарных учреждений Франции, доказали свою эффективность.

Ключевые слова: преступность, осужденные, места несвободы, зарубежная криминология, Франция.

The article deals with the crime problem among convicts in custodial setting in foreign criminology, in particular in France. It is proved that at the present stage of reforming of a criminal executive system of Ukraine, use of forms and methods of prevention of crime among convicts in custodial setting, expedient is approbation of new approaches in the organization of precautionary activity which as shows experience of separate penal institutions of France, have proved their efficiency.

Key words: crime, convicts, custodial setting, foreign criminology, France.

Постановка проблеми. У зарубіжній кримінології теорія, згідно з якою тюрма розглядається як «школа злочинності», має назву теорії диференційованого зв'язку (differential association theory). Її засновниками й послідовниками є такі американські кримінологи, як Едвін Сатерленд та Дональд Крессі [1, с. 7]. Крім того, нині ця теорія є найбільш поширеною у західній кримінології, якщо судити про це за кількістю журнальних статей, в яких йдеться про те, як вона піддається перевірці, аналізується й розвивається.

Стан опрацювання. Значний пласт проблем, пов'язаних із запобіганням злочинності серед засуджених у місцях несвободи у зарубіжних країнах, піднято відомим німецьким кримінологом Г.Й. Шнайдером у книзі «Кримінологія». Зокрема, вченим проаналізовано цілі й завдання кримінального покарання та виконання покарання, досліджено кримінально-виконавчу діяльність через призму функціонування правової держави, проаналізовано практику виконання покарань у ФРН, показано склад засуджених у країнах-членах Європейського Союзу, досліджено принцип диференціації виконання покарань, надано класифікацію засуджених, висвітлено деякі засоби виправлення і ресоціалізації засуджених (зокрема праця, навчання), досліджено постпенітенціарний рецидив, сформульовано прогноз щодо перспектив розвитку місць виконання покарань [2, с. 389–432].

Серед кримінологічних дисертаційних досліджень, в яких автори робіт стосувалися питань

пенітенціарної компаративістики, варто виділити докторську дисертацію О.М. Ведерникової «Теорія і практика боротьби зі злочинністю: британська кримінологічна модель» (2001) [3], кандидатську дисертацію Л.Х. Караєвої «Злочинність у Росії та в зарубіжних країнах (порівняльний кримінологічний аналіз)» (1995) [4], а також докторську дисертацію І.М. Копотуна «Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України» (2014) [5, с. 14–15].

Зазначимо, що західна юридична термінологія (переважно англомовна) дедалі більше проникає у вітчизняну галузеву правову науку. Причому трапляються випадки міжгалузевої взаємодії (зокрема в межах спеціальності 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»), коли пенітенціарний термін («prison» – тюрма, в'язниця) запозичується кримінологічною наукою з подальшою трансформацією під предмет її вивчення. У цьому контексті яскравим прикладом є кандидатська дисертація Д.І. Перепелиці «Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія» (2014) [6] й низка наукових статей названого вченого.

За вказаним напрямом ми вбачаємо перспективність досліджень у сфері пенітенціарної кримінології (у т. ч. порівняльної, компаративної). Предметами таких досліджень у вітчизняній пенітенціарній

кримінології можуть стати, до прикладу: «Пенітенціарна злочинність: міжнародні тенденції та національна практика», «Протидія втечам засуджених/ув'язнених в Україні та зарубіжних країнах: порівняльне дослідження», «Наркотизм у пенітенціарній системі: світовий та український досвід», «Техно-превенція пенітенціарної злочинності: зарубіжна та українська практика» тощо.

До речі, в межах пенітенціарної кримінології такі дослідження апріорі відрізнятимуться науковою новизною, адже не мають аналогів на пострадянському просторі (країнах СНД).

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи проблему злочинності серед засуджених у місцях несвободи у Франції, ми встановили, що згідно з офіційними даними, структура надзвичайних подій у пенітенціарних установах Франції за 2007 р. має такий вигляд: 12 втеч (11 – у 2006 р.); 155 масових заворушень (265 – у 2006 р., зниження на 65%); у 6 випадках знадобилося втручання регіонального загону втручання й безпеки, 480 випадків нападу засуджених на співробітників тюрем (463 – у 2003 р. і 550 – у 2006 р.); 96 випадків суїциду (93 – у 2006 р.); завдяки пильності співробітників виправних установ вдалося уникнути 512 випадків завдання засудженими собі шкоди (506 – у 2006 р.); 367 актів насильства серед засуджених (376 – у 2006 р.), включаючи вбивства (3 – у 2006 р.) [7, с. 8].

Варто також зазначити, що у Франції до спеціальних суб'єктів протидії пенітенціарній злочинності належить так званий підрозділ «Eris» – це регіональна група втручання й безпеки для реагування на заворушення в місцях несвободи, яка налічує 383 члени. Із 2003 по 2007 р. ця група виконала 3 259 завдань. У 2007 р. тільки 3% цих завдань були пов'язані з надзвичайними подіями у виправних установах. 9 регіональних груп брали участь в основному в супроводженні при переведенні засуджених з однієї виправної установи до іншої (31%), роботі в установах (20%) та підтримці установ (10%) [7, с. 23].

Як зазначають дослідники зарубіжного пенітенціарного досвіду, одна з проблем французьких тюрем – втечі ув'язнених. За даними статистики, за 2007 р. у Франції було вчинено 16 втеч ув'язнених; загальна кількість ув'язнених на 1 вересня 2007 р. становила 63 500; кількість втеч на 10 000 ув'язнених – 2,5 [8, с. 22].

Тому міністр юстиції пропонує забезпечити протиповітряну оборону тюрем країни, тобто зобов'язати охорону місць ув'язнення відкривати вогонь по будь-якому гелікоптеру, що наближається до них. Необхідність таких заходів викликана збільшенням за останній час кількості спроб використовувати гелікоптери для організації втеч ув'язнених із місць позбавлення волі.

Міністр має намір також санкціонувати обладнання місць позбавлення волі спеціальними сітками, які не дають змоги гелікоптерам здійснювати посадки на тюремні двори з метою вивезення ув'язнених, які задумали вчинити втечу. Заходи, запропоновані міністром юстиції, викликали негативну реакцію

у керівників профспілки службовців тюрем. Вони вважають, що вогонь по гелікоптерах, які наближаються до території місць позбавлення волі, може створити загрозу стороннім людям, а також небажані проблеми для самих охоронців і ув'язнених [9, с. 61].

Ми також дотримуємося позиції, що застосування вогнепальної зброї має бути регламентовано виключно на рівні закону, а не ґрунтуватися на рішеннях керівників органів державної влади. Крім того, нині в Україні постала потреба усунення з кримінально-виконавчого законодавства бланкетних норм, які відсилають правозастосувача до Закону України «Про поліцію».

У цьому зв'язку нами у складі робочої групи з оптимізації вітчизняного кримінально-виконавчого (пенітенціарного) законодавства було удосконалено підстави і порядок застосування вогнепальної зброї з урахуванням специфіки кримінально-виконавчих правовідносин [10, с. 38–41].

У пенітенціарних установах Франції спостережні платформи, розміщені на висоті до 200 м, або прив'язні аеростати, або високі металеві щогли використовуються для влаштування радіоантен, а також для створення перешкод вчиненню втеч за допомогою гелікоптерів. Окрім того, проти гелікоптерів застосовується система попереднього оповіщення у вигляді оглядової радіорелейної станції невеликої дальності дії або акустичних датчиків [11, с. 256].

Варто визнати, що в чинних відомчих нормативно-правових актах, а також у Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України й Державній цільовій програмі реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 рр. донині залишається невирішеним питання про застосування зброї, а також використання технічних засобів, які перешкоджали би вчиненню втечі з використанням засобів малої авіації. Так, 16 березня 2013 р. було вчинено замах на першу в історії нашої держави втечу з-під охорони з використанням гелікоптера.

Спроба вчинення вказаної втечі мала місце у Петрівській виправній колонії (№ 49) управління ДПтС України в Кіровоградській області за таких обставин: 16 березня 2013 р. о 10:40 на території Петрівської виправної колонії завдяки професійним діям працівників установи було попереджено спробу втечі двох засуджених К. та Т., які відбувають покарання в установі. Гелікоптер, в якому знаходилося двоє осіб, озброєних автоматом Калашникова (як з'ясувалось пізніше, це був муляж зброї), здійснив посадку на території колонії. Проте завдяки оперативним та професійним діям чергової зміни й оперативної групи установи виліт гелікоптеру було заблоковано, втікачів та пособників втечі затримано [12].

Отже, використання позитивного досвіду пенітенціарних систем зарубіжних країн при реалізації завдань, покладених на ДПтС України щодо модернізації та оптимізації системи охорони виправних колоній, як зазначає вітчизняний вчений М.С. Пузирьов, дасть змогу знайти шляхи раціонального вирішення багатьох проблемних

питань, що виникають у процесі їх реалізації, з урахуванням наявного передового досвіду організації охорони засуджених в Україні [11, с. 256].

Висловлювання щодо удосконалення «охоронного» елемента режиму виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі, у пострадянських країнах на основі позитивного зарубіжного досвіду, неодноразово висловлювалися як українськими дослідниками [13], так й іншими вченими з країн СНД. Зокрема, варто підтримати позицію, що з конкретних технічних засобів контролю одним із найбільш перспективних в установах виконання покарань Міністерства юстиції України вважається використання електрифікованих загорож відштовхуючого типу.

Вчинення втеч не є єдиною кримінологічною проблемою для пенітенціарної системи Франції. Так, згідно зі звітом міжнародної організації «International Observatory of Prison» від 2005 р., Франція посіла перше місце в Європі за рівнем суїцидів серед ув'язнених: 115 у 2004 р. та 53 – станом на середину 2005 р.

Окрім того, було зафіксовано, що вісім із десяти (80%) ув'язнених мали проблеми з психікою. Викликало занепокоєння збільшення кількості випадків вчинення ув'язненими правопорушень (злочинів), пов'язаних із насильством та непокорюю щодо тюремної адміністрації. У період між 2005 та 2006 рр. спостерігалось 155% збільшення кількості тюремних бунтів (український відповідник – масові заворушення (ст. 294 КК України) [14, с. 44].

Порівняно з Україною, ситуація у Франції має викликати більший ступінь стурбованості з боку держави. Якщо опустити таку кримінологічну категорію, як латентність, то за наведеними вище даними стан оперативної обстановки в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДПтС України є на порядок вищим по лінії запобіжної діяльності.

Зокрема, масових заворушень (ст. 294 КК України) пролягом 2008–2016 рр. у пенітенціарній системі України не вчинялося. Констатуючи, порівняно з іншими видами злочинів, незначну кількість масових заворушень в установах виконання покарань України, вітчизняними вченими доведено необхідність підвищеної готовності персоналу цих установ на ранніх стадіях процесу розвитку цих дій до нейтралізації будь-яких спроб їх реалізації або ліквідації на будь-якій стадії [5, с. 20; 15, с. 495].

Як установлено вітчизняними кримінологами, ситуацію щодо суїцидів у вітчизняній і зарубіжній пенітенціарній практиці характеризує постійна присутність суїцидального феномена в середовищі засуджених, незважаючи на безперервний нагляд та поінформованість. Наприклад, в УВП самогубство засуджених (зафіксовані майже в усіх УВП) – це кожна десята надзвичайна подія, що перевищує рівень нещасних випадків, убивств і випадків заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Самогубства вчинюють навіть у лікарнях для засуджених, у яких, здавалося б, умови надання медичної допомоги, постійне спостереження за хворими й особливості їх розміщення практично виключають будь-яку

можливість їх вчинення. Так, у 2006 р. покінчили життя самогубством – 59 осіб, у 2007 р. – 67, у 2008 р. – 54, у 2009 р. – 57, у 2010 р. – 44, у 2011 р. – 63, у 2012 р. – 59, у 2013 р. – 12 осіб.

Самогубство засуджених – одна з найсерйозніших проблем у діяльності УВП, оскільки вони можуть не лише негативно вплинути на оперативну обстановку, а й дезорганізувати діяльність установи, вплинути на засуджених і навіть співробітників УВП та викликати широкий суспільний резонанс, оскільки життя людини трагічно обривається нерідко з вини адміністрації установи. Самогубства засуджених можуть спричинити і хвилю позовів до адміністрації місць позбавлення волі, що обов'язково призведе до зміни ставлення персоналу УВП до цієї проблеми [16, с. 596–597].

Такий високий рівень самогубств (порівняно з Україною, у Франції їх майже удвічі більше, навіть при тому, що у наведені статистичні роки кількість ув'язнених у цій західноєвропейській країні була приблизно удвічі менша, ніж в Україні) у Франції можемо пояснити такими причинами:

1) у французьких тюрмах ув'язнені щодня проводять близько 21 години в закритих маленьких камерах (при цьому їжа доставляється в камери; ув'язнені мають змогу двічі на день гуляти у тюремному дворі);

2) негативний вплив одиночного тримання на психіку;

3) збільшення рівня вживання наркотиків у тюрмах;

4) у Франції, як і в більшості країн Західної Європи, втрата особистої свободи через ізоляцію через ментальні особливості населення переноситься набагато складніше, ніж в Україні (так само, як і в інших країнах СНД, де свобода ще не вийшла на такий ціннісний рівень, як у країнах західної демократії).

Зокрема, на думку Ф. Пот'єра, директора Національної школи тюремного персоналу Франції, у французьких університетах доцільно запровадити вивчення кримінологічних програм із метою надання допомоги у вирішенні низки проблем у тюремній сфері. Крім того, як свідчить французький пенітенціарний досвід, у цій європейській країні апробовані «нестандартні» методики, що сприяють подоланню криміногенних якостей особи засудженого. Так, засуджені за насильницькі злочини або особи, схильні до виявів насильства під час відбування покарання («violent inmates»), залучаються до спеціальної програми, в межах якої працюють над тим, щоб приручити диких коней, що, зрештою, вчить їх контролювати себе [17, с. 3–17].

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, вважаємо, що на сучасному етапі реформування кримінально-виконавчої системи України, використання форм і методів запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи доцільною є апробація новітніх підходів в організації запобіжної діяльності, які, як засвідчує досвід окремих пенітенціарних установ Франції, довели свою ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Sutherland, Edwin H. *Principles of Criminology*. Chicago, Ill.: Lippincott, 1966. 7th ed. 721 p.
2. Шнайдер Г.И. Криминология / под общ. ред. и с предисл. Л.О. Иванова ; пер. с нем. М.: Изд. группа «Прогресс»–«Универс», 1994. 504 с.
3. Ведерникова О.Н. Теория и практика борьбы с преступностью: британская криминологическая модель: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. М., 2001. 405 с.
4. Караева Л.Х. Преступность в России и в зарубежных странах (сравнительный криминологический анализ): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 1995. 135 с.
5. Копотун І.М. Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». О., 2014. 40 с.
6. Перепелиця Д.І. Призонізація в механізмі криминогенної детермінації: характеристика та протидія: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. 18 с.
7. Пенитенциарная система Франции (статистические данные по состоянию на январь 2008 г.): обзор / пер. с фр. М.В. Стыкалиной. Рязань: Академия ФСИН России, 2010. 27 с.
8. Побег из пенитенциарных учреждений стран-членов Совета Европы в 2007 году / подг. Ю. Александров. Ведомости уголовно-исполнительной системы. 2010. № 8. С. 22.
9. Греков М.Л. Тюремные системы: состояние, перспективы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Краснодар, 2000. 195 с.
10. Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / Богатирьов І.Г., Богатирьов А.І., Іваньков І.В., Пузирьов М.С., Царюк С.В. К.: ВД «Дакор», 2014. 156 с.
11. Пузирьов М.С. Оптимізація охорони засуджених у виправних колоніях з урахуванням зарубіжного досвіду. Актуальні питання підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: досвід, проблеми, перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 7–8 черв. 2013 р.); Чернігівський юридичний коледж ДПТС України. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2013. С. 253–257.
12. В Кіровоградській області зупинено спробу втечі засуджених / Державна пенітенціарна служба України. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/669483>.
13. Назаренко В.В. Проблеми правового регулювання використання інженерно-технічних та спеціальних засобів охорони виправних колоній. Форум права. 2015. № 1. С. 190–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
14. Павленко А.А. К вопросу о возможности использования зарубежного опыта средств обеспечения режима в учреждениях уголовно-исполнительной системы. Уголовно-исполнительное право. 2015. № 1. С. 104–109.
15. Микитчик А.В. Криминологічні ознаки та запобігання масовим заворушенням і груповому хуліганству в установах виконання покарань / Криминологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна криминологія): посіб. / за ред. О. М. Джужі. К.: НАВС, 2013. С. 489–512.
16. Копотун І.М. Характеристика та запобігання суїциду в установах виконання покарань. Криминологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна криминологія): посіб. / за ред. О.М. Джужі. К.: НАВС, 2013. С. 592–607.
17. Descarpes P. Philippe Pottier, Director of the National School of Prisons Administration, France. Trends in Corrections: Interviews with Corrections Leaders Around the World ed. by Martha Henderson Hurley, Dilip K. Das. Vol. 2. Boca Raton, FL : Taylor & Francis Group, 2015. P. 3–16.